

Žemdirbių skurdo lygis: analitinis požiūris

Vlada Vitunskienė

Lietuvos žemės ūkio universitetas

Straipsnyje nagrinėjami žemdirbių, kaip gausiausio Lietuvos kaimo gyventojų sluoksnio, skurdo lygis, išplitimas ir veiksniai bei jų įvertinimo metodologinės problemos. Pagal oficialiai skelbiamus skurdo lygio rodiklius, žemdirbiai skurdžiausiai gyvenanti socialinė-ekonominė grupė šalyje ir kaime. Todėl, išibėgėjus eurointegracijos procesui, šalia žemės ūkio restruktūrizacijos investicinės paramos problemų, turi būti aktyviai sprendžiama socialinė – žemų pajamų problema, ypač atsižvelgiant į tai, kad nyksta daugumos kaimo gyventojų gebėjimas užsidirbti iš tradicinės žemės ūkio veiklos. Norint kvalifikuotai iškelti šias problemas, pirmiausia, reikia identifikuoti labiausiai skurdo pažeidžiamas žemdirbių grupes ir jų skurdo priežastis. Skurdo išplitimo tarp žemdirbių analizei tyrime naudojami namų ūkių biudžetų duomenys. Žemdirbių, kaip tiriamosios gyventojų grupės, identifikavimui remtasi dviem kriterijais: 1) žemės ūkio gamybos namų ūkiuose kriterijumi ir 2) pajamų iš žemės ūkio veiklos, kaip didžiausio namų ūkių disponuojamų pajamų šaltinio, kriterijumi. Tokia analizė suteikia galimybę suformuluoti diferencijuotą socialinę bei ekonominę politiką bei stiprinti valdžios institucijų ir pačių gyventojų gebėjimus socialinėms ekonominėms problemoms spręsti.

Skurdas, skurdo lygis, namų ūkių pajamos, žemdirbiai, socialinė politika.

Išvadas

Vienas skaudžiausių mūsų laikmečio socialinių prieštaravimų – skurdas. Jis ir jo grėsmė išlieka, nepaisant to, kad žmonių gyvenimo sąlygos per pastarąjį šimtmetį pagerėjo labiau nei per visą ankstesnę žmonijos istoriją [1]. Tai – daugiausia kaimui globaliai būdingas fenomenas. Beveik pagal kiekvieną gyvenimo kokybės dimensiją kaimiečiai gyvena blogiau už miestiečius [1, 2, 3, 4]. Pasaulio banko duomenimis, apie 2,8 milijardo žmonių – beveik pusė planetos gyventojų - pragyvenimui tenka mažiau nei 2 JAV doleriai per dieną. Iš jų, apie 1,2 milijardo – penktadalis planetos gyventojų - beviltiškai skursta, pragyvendami mažiau nei už vieną dolerį per dieną [1, 2]. Jų apie 75 % gyvena kaime [2].

Skurstantieji kaime nėra homogeniška grupė. Pasaulio banko kaimo plėtros strategijoje skurdi kaime įveikti išskiriamos penkios jų kategorijos: 1) bežemiai (neturintys jokių pasėlių); 2) smulkūs žemdirbiai, menkai apsirūpinę ištekliais (ūkiai turintys iki 2 ha pasėlių); 3) smulkia gyvulininkyste užsiimančios gyventojai; 4) moterų, negaunančių jokios išorinės paramos, tvarkomi namų ūkiai; ir 5) kitataučiai bei tenkščiau gyventojai [2].

Lietuvoje, pagal oficialiai skelbiamus namų ūkių biudžetų [5] ir skurdo lygio rodiklius [6], sunkiausia žemės ūkiu besiverčiančių žmonių ekonominė padėtis. Iš vienos pusės, didelis žemdirbių šeimų pajamų atotrūkis nuo kitų gyventojų sluoksnių, pvz., 2001 m. jos buvo 45% mažesnės už samdomų dirbančiųjų ne žemės ūkyje, 44% - už verslininkų (dirbančių sau, darbdavių); iš kitos pusės, žemdirbių šeimų pajamų struktūroje mažėja darbinį pajamų dalis ir, atitinkamai, auga socialinės paramos poreikis, pvz., 1996-2001 m. pašalpų bei kitokių socialinių transferų dalis jų piniginėse pajamose padidėjo nuo 29,1% iki 39,3%. Žemdirbiai skurdžiausiai gyvenanti socialinė-ekonominė grupė šalyje ir kaime. 2001 metų duomenimis, žemdirbių šeimų vartojimo išlaidos sudarė tik 69% vidutinio lygio šalyje arba 63% - mieste. Net 42% respondentinių žemdirbių namų ūkių pateko į pirmuosius tris decilius, kuriuose vienas ekvivalentiniam vartotojui buvo išleista iki 235 Lt, tuo tarpu vidutiniškai šalyje – 411 Lt. Kita vertus, tarp pačių žemdirbių,

kaip ir kitų kaimo gyventojų sluoksnių, egzistuoja dideli pajamų ir skurdo lygio skirtumai. Tačiau šie skirtumai oficialiai skelbtose skurdo studijose [6-8] neanalizuojami.

Suprantama, efektyvios kaimo plėtros, politikos parengimui nepakanka nustatyti vidutinį kaimo ar atskirų jo gyventojų sluoksnių pajamų arba skurdo lygį, charakterizuojantį tik bendrąją socialinę situaciją, nes socialinės politikos priemonės, orientuotos į vidutinius rodiklius, dažnai tampa ne visiškai taikliomis ir neefektyviomis tų gyventojų, kurių skurdo mažinimui bei prevencijai kaip tik ir primami politiniai sprendimai, atžvilgiu. Kad skurdo mažinimo strategijos ir programos¹ netaptų vien tik „siektinų pageidavimų sąrašas“, o politikos prioritetai bei tikslai būtų aiškiai apibrėžti ir jų įgyvendinimo priemonės duotų naudą skurstantiems, svarbu atlikti išsamesnę lyginamąją skurdo analizę. Tai leistų plačiau bei giliau suprasti skurdą, išsiaiškinti jo kilmę mūsų visuomenėje, identifikuoti labiausiai skurdo pažeistas visuomenės grupes bei nustatyti jų skurdo priežastis, atskleisti skurdo ekonominius ir socialinius negatyvius padarinius; suteiktų galimybę suformuluoti diferencijuotą kaimo plėtros socialinę bei ekonominę politiką, stiprinti valdžios institucijų ir pačių sunkiai gyvenančių žmonių gebėjimus socialinėms ekonominėms problemoms spręsti.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti metodologines žemdirbių skurdo analizės problemas ir lyginamosios analizės būdu nustatyti skurdo skirtumus tarp atskirų žemdirbių grupių bei jų priežastis.

Tyrimo objektas - žemės ūkio veikla užsiimančių gyventojų pajamų lygis bei diferenciacija ir jų skurdas. Analizei buvo naudoti oficialiai paskelbti 1996-2001 m. ir specialiai žemdirbių skurdo tyrimui² apskaičiuoti namų ūkių biudžetų ir skurdo rodikliai 2001 m. pagal atskiras žemdirbių namų ūkių grupes.

¹ Lietuvoje parengtos ir patvirtintos Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija (1999) [7] ir Lietuvos Respublikos skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo 2002- 2004 metais programa (2002) [8].

² ŽŪM užsakomųjų tyrimų darbas „Ištirti skurdo išplitimą žemdirbių tarpe ir nustatyti priemones skurdo mažinimui ir prevencijai“ (2002 m., darbo vadovas – V.Vitunskienė). Su darbo ataskaita galima susipažinti ŽŪM ir LŽŪU bibliotekose.

Namų ūkių pajamų ir santykinio skurdo lygio lyginamajai analizei atlikti buvo naudoti statistinių vidurkių, indeksų ir grupavimo metodai. Metodologinės skurdo analizės metodikos problemos, žemdirbių tikslinės grupės ir skurdo priežastys identifiкуotos pasitelkus bendramokslinius abstrahavimo, hipotetinių metodus.

Skurdo vertinimo metodologiniai ypatumai

Apie skurdo egzistavimą konkrečioje visuomenėje ar jos atskirame sluoksnyje (šio tyrimo atžvilgiu – žemdirbių) galima kalbėti tada, kai, anot M. Ravallion, nors vienam žmogui nepasiekiamas toks ekonominės gerovės lygis, kuris gali būti laikomas tam tikru protingu pagal šios visuomenės standartus minimumu [9]. Dėl daugelio priežasčių, viena iš kurių – politiniai sprendimai socialinės ir ekonominės plėtros plotmėje, nepakanka vien tik pripažinti, kad žmonės skursta, būtina įvertinti jų skurdo lygį ir nustatyti priežastis.

Skurdo traktavimui ir įvertinimui naudojama daugybė skirtingų, netgi priešingų, koncepcijų. Vienose jų koncentruojamasi į materialistinę „gerovės“ ar „gyvenimo lygio“ esmės sampratą, pagal kurią skurdas yra „absoliučios prekinės deprivacijos“ arba „santykinės prekinės deprivacijos“ išraiška. Kitose – į žmogaus funkcines galimybes: jo „gerovę“ tiesiogiai siejant su „gera būseną“, t.y. ilgu gyvenimu, gera sveikata, geru maitinimusi, išsilavinimu ir t.t., orientuojantis į suvokimą, kad gyvenimo lygio, kaip vertybės, esmė glūdi pačiame žmogaus gyvenime, o ne vartojimo reikmenų disponavime. Šiuo požiūriu skurdas interpretuojamas kaip tokių galimybių nebuvimas³.

Reikia pastebėti, jog atroji kryptis tiesiogiai susijusi su socialinės atskirties koncepcija, kuria pastaraisiais metais pradėta vis daugiau remtis kaimo ekonominės ir socialinės plėtros studijose ir strategijose [3, 10]. Nors „socialinės atskirties“ definicija dar nėra pakankamai diskutuota ir susitarta dėl jos apibrėžties, politiniuose debatuose ir sprendimuose dėl kaimo plėtotės orientuojamasi į tris ar daugiau dimensijų: pirma, „jokio darbo“ – bedarbystė ir jos pasekmės; antra, „jokių pajamų“ – žemų pajamų problema; trečia, „jokios moralės“ – asocialaus gyvenimo būdo problema ar pan. [3]. Pasaulio banko studijose ir strategijose [1, 2, 4] pateiktuose skurdo apibūdinimuose taip pat neapsiribojama vien tik materialiniu – pajamų ir prekių – nepriteklumi, kreipiamas dėmesys į nepakankamus socialinius ryšius, nesaugumą ir pažeidžiamumą, nepasitikėjimą savimi ir bejėgiškumą.

Taigi, prisilaikant nuostatos, kad skurdžiai gyvena tie žmonės, kuriems materialiniai, kultūriniai ir socialiniai ištekliai yra mažai prieinami ir todėl tokie menki, kad jiems neužtikrina visuomenei priimtinių gyvenimo standartų, bei atsižvelgiant į daugiaaspektę skurdo kilmę, jį galima apibrėžti kaip nepriimtina žmogaus gyvenimo sąlygų kokybę, kurią charakterizuoja ne tik žemas pajamų ar vartojimo lygis, bet ir nepakankamas maitinimasis, žemas išsilavinimo lygis, bloga sveikata ir pan.

Nors minėtos skurdo dimensijos atskirose visuomenėse ar atskiruose jų sluoksniuose labai skiriasi, Pasaulio

banko rekomenduojamose skurdo įvertinimo metodikose A. Coudouel, J. Hentschel, Q. Wodon siūlo analizuoti skurdą šiais keturiais aspektais [11]:

- pagal pajamų lygį skursta ta visuomenės dalis, kurios disponuojamosios pajamos arba vartojimo apimtys mažesnės už „skurdo ribą“;

- pagal saugumo lygį skursta ta visuomenės dalis, kuri susiduria su didele socialine rizika, ypač su tais jos šaltiniais, kurie kelia didelę pajamų ar turto praradimo grėsmę;

- pagal išsilavinimo lygį vienos visuomenės skurdo riba – neraštingumo kriterijus, kitose visuotino raštingumo visuomenėse jos charakteristikomis gali būti pasirenkami kitokie tiesioginiai kriterijai, pvz., užimtieji, neturintys profesijos ar pan.;

- skurstančiųjų pagal sveikatos būklę identifikavimui taikytini įvairūs skurdo ribos kriterijai, pvz., vaikų iki 5 metų amžiaus mirtingumas, jų nepakankamas ar nepilnavertiškas maitinamas ir pan. [11].

Šis tyrimas fokusuojamas į du pirmuosius minėtus aspektus. Skurdo išplitimo tarp atskirų žemdirbių grupių lyginamajai analizei atlikti dėmesys daugiausia koncentruojamas į skurdą pagal vartojimo lygį ir jo sąsajas su valstybės socialinės paramos sistemos teikiamomis garantijomis žemdirbiams socialinio saugumo srityje.

Pirmuoju aspektu – žemdirbių skurdo lyginamajai analizei – tyrime naudojamas santykinio skurdo kriterijus – skurdo riba⁴, – kuris pastaraisiais metais mūsų šalyje tampa pagrindiniu analizuojant skurdo išplitimą ir projektuojant socialinės bei ekonominės politikos priemones [6, 7, 10, 12]. Alternatyvios nuostatos laikosi A. Šileika ir I. Blažienė, siūlantys Lietuvoje analizuoti skurdą pagal jo absoliučią ribą. Jų nuomone, santykinės skurdo ribos naudojimas turi prasmę tose šalyse, kur asmeninės pajamos, palyginti su jų objektyviais minimaliais normatyvais, yra didelės [13]. Santykinės bei absoliučios skurdo ribų naudojimo metodologiniai aspektai plačiai aptarti M. Ravallion darbuose, skirtuose skurdo vertinimo metodikos problemoms. Pastebėdamas, jog besivystančių šalių skurdo tyrimuose dominuoja absoliutaus skurdo vertinimai, o išplėtos ekonomikos šalyse dažniausiai orientuojamasi į santykinio skurdo analizę, M. Ravallion neišsako griežtos nuomonės dėl vienos ar kitos „skurdo ribos“ naudojimo. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad daugelio autorių darbuose apskritai keliama šios definicijos santykinumo problema [9].

Santykinė skurdo riba siejama su tam tikromis pajamų arba vartojimo išlaidų proporcijomis – tam tikra jų aritmetinio vidurkio arba medianos dalimi [9, 11]. Dėl to ji visiškai priklauso nuo pajamų pasiskirstymo visuomenėje. Asmenys ar namų ūkiai, kurių pajamos (vartojimo išlaidos)

³ Įvairių skurdo koncepcijų ir jų pritaikymo skurdo lyginamajai analizei galimybių aptarimą detaliau skaitykite Martin Ravallion „Comparative Estimations of Poverty“ [9].

⁴ Pasak M. Ravallion, skurdo vertinimas paprastai remiasi spėjimu, kad egzistuoja tam tikras tiksliai nustatytas gyvenimo lygis – vadinamoji „skurdo riba“ – kurį privalo pasiekti žmogus, kad nebūtų laikomas skurstančiu. Tačiau, kaip nurodo autorius, kai kuriose skurdo vertinimo koncepcijose „skurdo ribos“ samprata iš viso atmetama, atsižvelgiant į tai, jog nėra jokio protingo vertinimo būdo, kuriuo remiantis būtų galima sakyti, kad žmogaus, kurio gyvenimo lygis kada nors buvo bent truputėlį žemesnis už „skurdo ribą“, gerovė pastebimai blogesnė nei to žmogaus, kurio gyvenimo lygis kiek aukštesnis už šią ribą [9]. Tokių „skurdo ribos“ kriterijaus trūkumą eliminuoti galima, anot A. Coudouel, J. Hentschel, Q. Wodon, įvairių „skurdo ribų“ (ne tik santykinės, absoliučios [9, 11]), bet ir nustatytų kitais metodais, pvz., maisto energijos, maisto produktų dalies vartojimo išlaidose [9] ar pan.) naudojimas lyginamojoje analizėje [11].

savo dydžiu yra mažesnės negu tam tikra pajamų (vartojimo išlaidų) vidurkio, arba medianos dalis, traktuojami kaip skurdžiai gyvenantys. Kokią pajamų (vartojimo išlaidų) vidurkio, arba medianos, dalį laikyti santykinę skurdo riba, griežtų rekomendacijų nėra. Daugelyje tyrimų, anot M.Ravallion, pagal V.Fuchs rekomendacijas, santykinė skurdo riba prilyginama 50 % pajamų arba vartojimo išlaidų medianos [9].

Kyla klausimas kuriuos - pajamų ar vartojimo išlaidų - duomenimis naudoti žemdirbių skurdo lyginamojoje analizėje? Kaip pastebi A.Coudouel, J.Hentschel ir Q.Wodon, skurdo įvertinimas pagal vartojimo išlaidas turi privalumų, ypač žemės ūkio arba neoficialios ekonomikos atžvilgiu [11]. Viena vertus, žemės ūkio gamybai, kartu ir žemdirbių pajamoms būdingas sezoniskumas, dėl kurio būtinos korektūros analizuojant skurdą; antra vertus, apskaičiuojant žemdirbių grynąsias pajamas, reikia atsižvelgti ir į jų namų ūkiuose palyginus gausiai suvartojamus savos gamybos produktus. Lietuvos statistikos departamentas santykinę skurdo ribą dažniausiai skaičiuoja kaip 50 procentų vidutinių ekvivalentinių⁵ namų ūkių vartojimo išlaidų [6]. Kitose šalyse, pvz., Airijoje, santykinę skurdo ribą skaičiuoti naudojami namų ūkių pajamų duomenys. Skaičiuojami trys santykinės skurdo ribos lygiai – 40, 50 ir 60 % vidutinių ekvivalentinių pajamų [14].

Antruoju aspektu – valstybės socialinės paramos poveikis, švelninant žemdirbių socialinę riziką, tyrime analizuojamas per socialinių išmokų įtakos, mažinant jų skurdą, prizmę. Daroma prielaida, jog žemdirbių santykinio skurdo lygis „iki socialinių išmokų“, apskaičiuotas eliminavus jų gautas įvairias valstybės socialines išmokas, būtų aukštesnis, nei faktiškas susiklostęs „po socialinių išmokų“. Skurdo lygis „iki socialinių išmokų“ apskaičiuotas vartojimo išlaidas sumažinus kategorinėmis pašalpomis, kurios skiriamos tam tikroms gyventojų grupėms (tai - šeimos pašalpos, pašalpa šeimoms su trimis ir daugiau vaikų, šalpos pensija, viešojo transporto lengvatos, įvairios pašalpos / paslaugos natūra ir pan.), ir pajamų testavimo pagrindu skiriamomis pašalpomis gyventojams, kurių pajamos yra mažesnės už tam tikrą valstybės nustatytą dydį (tai - socialinė pašalpa, būsto šildymo ir centralizuoto vandens tiekimo kompensacija, vaikų nemokamas maitinimas mokykloje, įvairios vienkartinės piniginės ir natūrinės pašalpos ir pan.).

Žemdirbių, kaip tiriamojo visuomenės sluoksnio, identifikavimo kriterijai

Žemdirbių sąvokos aiškinimui arba tam tikrų gyventojų priskyrimui žemdirbių grupei yra naudojamos įvairios koncepcijos ir kriterijai. Jie dažniausiai priklauso nuo sąvokos vartojimo sferos ir gyventojų priskyrimo žemdirbių grupei tikslų. Pavyzdžiui, nacionalinių sąskaitų ir namų

⁵ Apskaičiuojant skurdo rodiklius svarbu kreipti dėmesį į dvi esmines prielaidas [9, 11]: pirma, skiriasi maisto kalorijų poreikiai pagal žmonių amžių ir lytį; antra, pajamų ar išlaidų, apskaičiuotų vienam namų ūkio nariui, dydžiui įtakos turi namų ūkių dydis, taip vadinamasis „masto efektas“. Didesni namų ūkiai turi „masto efekto“ akivaizdų privalumą prieš mažesnius dėl bendro prekių ir paslaugų (pvz., būsto, baldų ar kitų ilgalaikio vartojimo prekių) vartojimo bei urmu perkamų maisto ar kitų trumpalaikio vartojimo prekių kainų nuolaidų. Atsižvelgiant į tai, Lietuvoje naudojamos tokios ekvivalentinės skalės: namų ūkio pirmajam suaugusiam asmeniui suteikiamas koeficientas 1, kiekvienam kitam suaugusiam asmeniui - 0,7, o vaikams iki 14 metų amžiaus - 0,5.

ūkių biudžetų statistikoje žemdirbių grupei priskiriami tie namų ūkiai, kurie didžiausias pajamas gauna iš žemės ūkio veiklos. Panašiai ir užimtumo statistikoje. Socialinio draudimo sistemoje – svarbiausias ūkininko ūkio registracijos kriterijus, o socialinės paramos sistemoje – naudojamos žemės plotas. Žemės ūkio ir kaimo plėtros politikoje orientuojamasi į gyventojų / ūkių dirbamos žemės, laikomų gyvulių, savos gamybos žemės ūkio produkcijos bei atliekamų žemės ūkiui paslaugų procentinės dalies prekinėje produkcijoje kriterijus ar pan.

Žemdirbių, kaip skurdo tyrimo subjektų, identifikavimui, atsižvelgdami į tai, kad namų ūkių biudžetų tyrimai yra vienintelis objektyvių duomenų šaltinis santykiniam skurdui analizuoti [9], ir į namų ūkių priskyrimo žemdirbių socialinei-ekonominėi grupei metodiką [5], naudojamą, skaičiuojant oficialiai skelbiamus žemdirbių santykinio skurdo rodiklius [6], remsimės dviem oficialiomis koncepcijomis ir jas atitinkančiais dviem kriterijais:

- 1) didžiausio namų ūkių pajamų šaltinio kriterijumi;
- 2) žemės naudojimo, kaip žemės ūkio veiklą ir jos mastą (naudojamos žemės plotas) charakterizuojančiu, kriterijumi.

Pagal didžiausio pajamų šaltinio kriterijų, namų ūkių biudžetų statistikoje, prisilaikant nacionalinių sąskaitų sistemoje naudojamos klasifikavimo metodikos⁶, respondentiniai namų ūkiai dalijami į socialines ekonomines grupes: žemdirbių, samdomųjų darbuotojų, darbdavių (ar dirbančių sau), pensininkų ir kitų [5]. Pagal (EC) Nr.2223/96 reglamentą, nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistemoje ūkininkai bei kiti žemės ūkyje savarankiškai dirbantys asmenys, atsižvelgiant į tai, kad iš žemės ūkio veiklos jie gauna didžiausias pajamas, priskiriami darbdavių (įskaitant sau dirbančius asmenis) namų ūkių subsektoriui [15]. Nuo 1996 m. kasmet Lietuvoje oficialiai skelbiami žemdirbių namų ūkių vidutiniai pajamų bei išlaidų ir skurdo rodikliai leidžia analizuoti, jų, kaip socialinio-ekonominio sluoksnio, vidutinę statistinę būklę, įvertinti jos skirtumus lyginant su kitais gyventojų sluoksniais, kaimo ar miesto, bei šalies namų ūkių vidutiniais duomenimis.

Bet ne visi ūkiai arba ne visuomet iš žemės ūkio, kaip pagrindinės veiklos srities, gauna didžiausias pajamas. Vadinasi, į žemdirbių socialinę-ekonominę namų ūkių grupę, išskirtą pagal didžiausio pajamų šaltinio kriterijų, nepakliūva ta dalis smulkesnių ir stambesnių žemės ūkio gamintojų, kuri turi didesnių pajamų iš kitokių šaltinių (1 lentelė).

Dėl to įvairiems analizės tikslams ar ekonominės bei socialinės politikos sprendimams priimti žemdirbių grupę tikslinga išskirti ir pagal veiklos rūšies kriterijų⁷.

Šiame tyrime pagal žemės naudojimo kriterijų iš namų ūkių biudžetų duomenų masyvo buvo išskirta „žemę dirbančių namų ūkių“, tai yra daugiau ar mažiau užsiimančių žemės ūkio veikla, respondentų grupė.

⁶ Pagal didžiausio pajamų šaltinio, net jei jis ne visada sudaro daugiau negu pusę namų ūkių disponuojamų pajamų, kriterijų Europos Sąjungos nacionalinių ir regioninių sąskaitų sistemoje namų ūkių sektorius dalijamas į šešis subsektorius: a) darbdavių (įskaitant sau dirbančius asmenis), b) samdomų darbuotojų, c) nuosavybės pajamų gavėjų, d) pensijų gavėjų, e) kitokių išmokų gavėjų ir f) kitų [15].

⁷ Ten pat, pagal veiklos rūšį namų ūkiai skaidomi į žemės ūkio namų ūkius ir ne žemės ūkio namų ūkius [15].

1 lentelė. Namų ūkių biudžetų tyrime dalyvavusių respondentų, užsiimančių žemės ūkio veikla, pasiskirstymas (%) pagal dirbamos žemės plotą 2001 m.
Table 1. Distribution of the participations in the Household Budget Survey by the arable land area (%)

Grupavimo kriterijus ir namų ūkių grupės <i>The criterion of grouping and the groups of households</i>		Naudojamos žemės plotas ha <i>Land area ha</i>			
		< 3	3 – 10	10 – 20	>20
Namų ūkio galvos veikla žemės ūkyje <i>The agricultural activity of the breadwinner</i>	Pagrindinis pajamų šaltinis <i>The main source of income</i>	8,8	31,2	52,0	68,4
	Papildomas pajamų šaltinis <i>The spin-off</i>	91,2	68,8	48,0	31,6
Socialinė-ekonominė grupė <i>Social-economical group</i>	Žemdirbiai <i>Self employers in agriculture</i>	7,1	27,1	46,4	65,3
	Samdomi dirbantieji <i>Hired workers</i>	50,9	28,0	21,7	13,2
	Dirbantys sau, darbdaviai <i>Self employers</i>	2,6	1,5	3,0	1,8
	Pensininkai <i>Pensioners</i>	36,3	42,2	28,5	19,8
	Kiti <i>Other</i>	3,1	1,2	0,5	-

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.
 Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

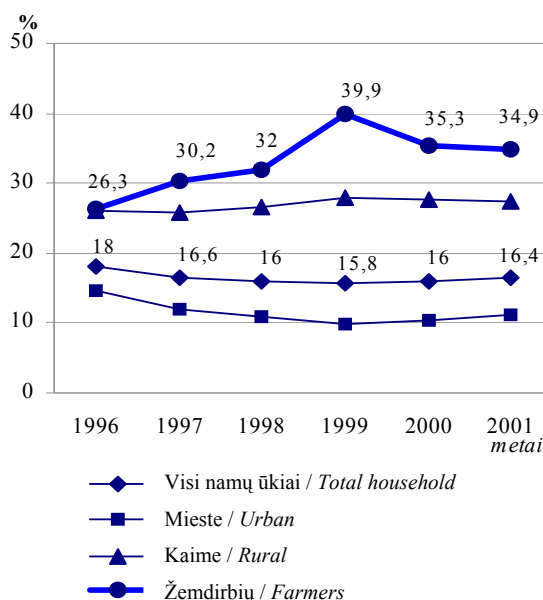
Ji padalinta į du pogrupius: namų ūkius, kuriems žemės ūkis yra pagrindinis (anksčiau minėta statistinė žemdirbių socialinė-ekonominė grupė) ir papildomas pajamų šaltinis (1 lentelė).

Žvelgiant į 1 lentelėje pateiktus respondentų minėto grupavimo rezultatus, kyla diskusinis klausimas – katruos smulkesne ar stambesne žemės ūkio gamyba užsiimančius namų ūkius priskirti žemdirbių grupei, o katruos – ne? Pavyzdžiui, ar priskirti žemdirbiams 19,8 % pensininkų ir 13,2 % samdomų darbuotojų namų ūkių, ūkininkaujančių didesniame kaip 20 ha žemės plote, arba 28,5 % pensininkų ir 21,7 % samdomų darbuotojų namų ūkių, užsiimančių žemės ūkio veikla nuo 10 iki 20 hektarų plote? Svarbu kreipti dėmesį ir į tai, jog dauguma tokių ūkių įregistruoti Žemės ūkio ir kaimo verslo registre (ar Ūkininkų ūkių registre). Skurdo analizėje šių respondentų priskyrimas „žemdirbių namų ūkių grupei“ koreguotų jų vidutinį skurdo lygio rodiklį, *a priori* manytina, mažėjimo linkme.

Reikia pridurti, jog tyrime buvo panaudotas dvejopas respondentinių namų ūkių grupavimas (pagal minėtus „didžiausio pajamų šaltinio“ ir „žemės naudojimo“ kriterijus), siekiant ir metodologinio tikslo – kuo labiau eliminuoti duomenų patikimumo problemą. Dėl ribotos respondentų atrankos dydžio ji išsilyja, kai žemdirbių namų ūkiai grupuojami pagal įvairius požymius. Nedidelė atranka daro įtaką duomenų patikimumui, ypač tyrinėjant gyventojų grupių, sudarančių nedidelę visuomenės dalį, biudžetus.

Žemdirbių skurdo vidutinis lygis

Skurdo Lietuvoje studijose atkreipiamas dėmesys į tai, kad nuo 1996 metų skurdo lygis šalyje siek tiek sumažėjo, o kaime, atvirkščiai, – padidėjo [6-8]. Nors pastariesiems dvejiems metams būdinga priešinga tendencija: 2001 m., palyginus su 1999 m., žemiau santykinės skurdo ribos gyvenančių žmonių dalis šalyje nedaug – 0,8 procentinio punkto padidėjo (visų namų ūkių kreivė), miestuose padidėjo 1,4 punkto, o kaime, atvirkščiai, 1,6 punkto sumažėjo. Tačiau neproporcingai didelis skurdas kaime išlieka (1 pav.).

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.

Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

1 pav. Skurdo lygis pagal santykinę skurdo ribą (50 % vidutinių vartojimo išlaidų)⁸

(Žemdirbių namų ūkiai, kuriuose žemės ūkis yra didžiausias pajamų šaltinis)

Fig.1. Poverty level by relative poverty-line (50% of expenditure)⁸
 (The households of the farmers, where the income received from agricultural activities make the biggest part)

Kaimo namų ūkių disponuojamų pajamų atotrūkio ir neįlygybės ankstesnių studijų rezultatų⁹ sugretinimas su eks-

⁸ Skurstančiųjų, t.y. gyventojų, kurių vartojimo išlaidos yra mažesnės už santykinę skurdo ribą, dalis bendrame gyventojų skaičiuje %. Tai, anot M.Ravallion, vienas iš dažniausiai skurdo tyrimuose nuo seno naudojamas skurstančiųjų skaičiaus indekso rodiklis [9].

Santykinę skurdo ribą, lygi 50% atitinkamų metų vartojimo išlaidų vidurkio, per 1996-2001 m. laikotarpį mūsų šalyje pakilo nuo 226,2 iki 264,8 Lt ekvivalentiam vartotojui per mėnesį [6].

pertų grupės, rengusios Skurdo mažinimo Lietuvoje strategiją, išvadomis apie tai, kad mūsų šalies gyventojų pajamų nelygybė yra didesnė negu visose Europos šalyse [7] ir atsižvelgus į Pasaulio banko skelbiamus pajamų koncentracijos lygį išreiškiančio Gini indekso duomenis pagal atskiras Vidurio ir rytų Europos šalis (Lietuvoje jis padidėjo nuo 22,48 - 1988 m. iki 32,36 – 1996 m. ir pralenkė ne tik Vidurio Europos bei Balkanų pokomunistinių valstybių, bet ir Baltijos regiono vidurkį¹⁰), *a priori* leidžia konstatuoti, jog Lietuvos kaimo gyventojų, o tarp ir jų žemdirbių pajamų, kartu ir gyvenimo lygio, skirtumai yra patys didžiausi tarp šalių kandidatų.

Dėl per pastarąjį dešimtmetį labai padidėjusios pajamų nelygybės skurdas kaime nevienodai palietė įvairius gyventojų sluoksnius. Iki 2001 m. šiek tiek aukštesnis, nei žemdirbių, santykinio skurdo lygis buvo tik tarp gyvenusių iš pašalpų, santaupų, stipendijų ar kitokių ne darbo pajamų šaltinių (namų ūkių biudžetų ir skurdo tyrimuose jie klasifikuojami kaip „kiti“ [5, 6]), o 2001 m. pastarųjų skurdo lygis buvo netgi šiek tiek žemesnis nei žemdirbių (2 lentelė).

2 lentelė. Skurdo lygis pagal santykinę skurdo ribą (50 % vidutinių vartojimo išlaidų) pagal namų ūkių galvos socialinį-ekonominį statusą 2001 m.

Table 2. Poverty level by relative poverty-line (50% of expenditure) household by socio-economic status of the breadwinner (2001)

Socialinės-ekonominės grupės <i>Social-economical groups</i>	Visi namų ūkiai <i>Total household</i>	(procentais in percents) iš jų: of which	
		Kaime <i>Rural</i>	Mieste <i>Urban</i>
Žemdirbiai <i>Self employers in agriculture</i>	34,9	34,6	(...)
Samdomieji darbuotojai <i>Hired workers</i>	11,6	22,9	8,6
Dirbantys sau, darbdaviai <i>Self employers</i>	8,2	(...)	6,0
Pensininkai <i>Pensioners</i>	21,2	26,8	17,0
Kiti <i>Other</i>	34,3	(...)	31,5

Pastaba: (...) – duomenys dėl mažos imties neskelbiami

Note: (...) due to the small sample data is not declared

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.

Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

⁹ Su jais plačiau susipažinti galima ankstesnėse publikacijose: Vitunskienė V. Gyvenimo lygis ir socialinės garantijos Lietuvos kaime: lyginamoji analizė pagal gyventojų grupes ir praktinės problemos // Lietuvos kaimo plėtros politika ir mokslo uždaviniai. Mokslinės konferencijos pranešimai. Lietuvos mokslų akademija. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. Vilnius, 1999. P. 48-59, Vitunskienė V. Kaimo gyventojų pajamų nelygybė bei jos socialiniai ir ekonominiai veiksniai // Žemės ūkio mokslai – 2002. Nr. 4 (priedas). – P. 38-48, ir Vitunskienė V. Lietuvos kaimo gyventojų užimtumas žemės ūkyje ir jo ekonominiai bei socialiniai veiksniai. // Tiltai. – 2002. - Nr. 2 (19). - P. 89-99.

¹⁰ Global poverty monitoring // World Bank.

<http://www.worldbank.org/research/povmonitor/index.htm>

Skurdo pasiskirstymas tarp atskirų žemdirbių grupių

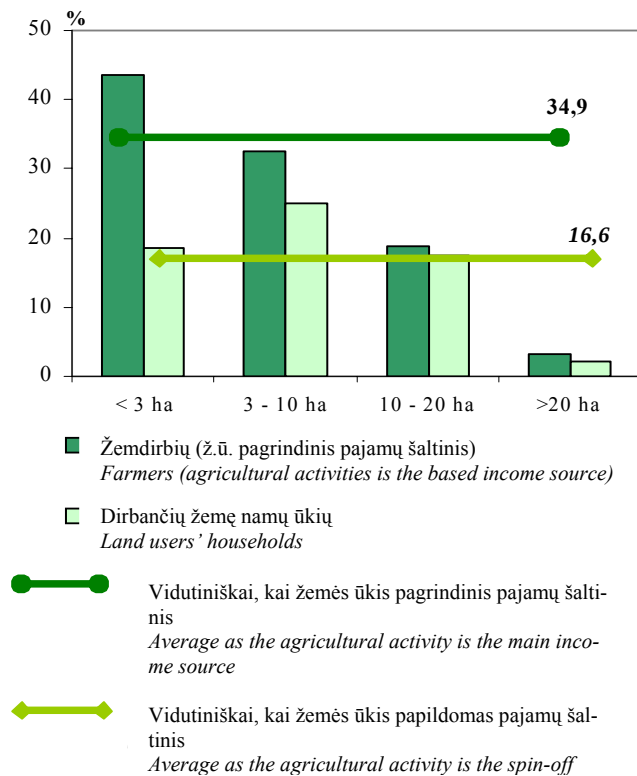
Kaip jau minėta, pagal oficialiai skelbiamus skurdo tyrimo duomenis, žemdirbiai skurdžiausiai gyvenanti socialinė-ekonominė grupė šalyje ir kaime. Tačiau negalima pamiršti, jog šie duomenys suteikia galimybę įvertinti tik „vidutinę statistinę situaciją“. Tuo tarpu žemdirbių skurdo platesnė lyginamoji analizė leidžia daryti išvadą, jog santykinio skurdo lygio skirtumai pagal jų dirbamos žemės ploto dydį yra nuoseklūs.

Labiausiai skurdas gresia smulkia (iki 3 ha) žemės ūkio gamyba užsiimantiems, bet kitokio reikšmingesnio pajamų šaltinio neturintiems namų ūkiams. Jie namų ūkių biudžetų ir skurdo statistikoje priskirti žemdirbių socialinei-ekonominėi grupei. 2001 m. beveik pusė (44 %) tokių smulkių žemdirbių gyveno žemiau santykinės skurdo ribos (2 pav.). Čia svarbu kreipti dėmesį į tai, kad respondentinių žemdirbių namų ūkių grupėje jų dalis nėra reikšminga (1 lentelė). Namų ūkių biudžetų tyrimuose didžiausią respondentų su žemės sklypu iki 3 ha dalį sudarė samdomų dirbančiųjų – 51 % ir pensininkų – 36 % namų ūkiai, kuriuose žemės ūkio gamyba buvo papildomu pragyvenimo šaltiniu (1 lentelė). Joje skurdo lygis buvo artimas šalies vidurkiui - mažesnis tik 2,2 procentinio punkto (2 pav.).

Mažiausiai skurdas gresia stambesne (šiame tyrime - didesniame nei 20 ha plote) žemės ūkio gamyba užsiimantiems namų ūkiams. Jų abeiose išskirtose grupėse santykinio skurdo lygio poveikslas, palyginus su smulkiais žemės ūkio gamintojais, diametraliai priešingas. Respondentų, gaunančių didžiausias pajamas iš žemdirbiškos veiklos, skurdo lygis 2001 metais buvo net 31,8 procentinio punkto, arba daugiau nei 11 kartų žemesnis už oficialiai skelbtą žemdirbių skurdo lygio vidurkį. Tarp visų žemę dirbančių namų ūkių gyvenančiųjų žemiau santykinės skurdo ribos dalis buvo dar mažesnė - tik 2,2 %, palyginus su 16,4 % vidutiniškai šalyje (2 pav.).

Tyrime išskirtose abiejose žemdirbių namų ūkių, užsiimančių žemės ūkio gamyba nuo 10 iki 20 ha sklypuose, grupėse santykinio skurdo lygis, artimas vidutiniam lygiui šalyje. Be to, atkreipus dėmesį į tai, jog šioje „žemės ūkio veiklos masto“ grupėje respondentai pagal pajamų iš žemės ūkio reikšmingumą (pagrindinis ar papildomas pajamų šaltiniai) pasiskirsto beveik po lygiai (1 lentelė), reikia pridurti, kad skurdo lygio rodiklių skirtumai tarp šių grupių minimalūs (2 pav.). Analizuojant tik respondentų su didžiausiu pajamų iš žemės ūkio veiklos šaltiniu grupės skurdą, tenka pastebėti, kad jų skurdo lygis gerokai – net 16,2 punkto (beveik dvigubai) mažesnis už oficialiai skelbiamą vidutinį žemdirbių santykinio skurdo lygį.

Vadinasi, labiausiai socialiai ir ekonomiškai pažeisti smulkūs, dirbantys iki 10 ha, ūkininkai ar kiti žemdirbiai, neturintys kitokių, arba turintys nereikšmingus kitokius pajamų šaltinius. Jų pajamos, ypač piniginės (pvz., 2001 m. iki 133 Lt vienam namų ūkio nariui per mėnesį), per menkos bent minimaliai priimtinaam gyvenimo lygiui pasiekti ir tuo labiau žemės ūkio ar alternatyviai veiklai plėsti. Į tokią jų būklę būtina atsižvelgti ieškant pusiausvyros tarp jų socialinio ir ekonominio rėmimo.

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.
Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

2 pav. Skurdo lygis pagal santykinę skurdo ribą (50 % vidutinių vartojimo išlaidų)¹⁰ pagal namų ūkiuose naudojamos žemės ploto dydžio grupes 2001 metais

Fig.2. Poverty level by relative poverty-line (50% of expenditure)¹⁰ by the size groups of household land (2001)

Žemdirbių skurdo veiksniai

Žemės ūkio veikla užsiimančių namų ūkių pagal šiame tyrime išskirtas grupes santykinio skurdo lyginamosios analizės bei ankstesnių tyrimų [16-18] rezultatai leidžia nustatyti žemdirbių skurdo priežastis bei didėjančio pajamų atotrūkio veiksniai. Svarbiausiais galima įvardyti šiuos:

- toliau išlieka didelė daugumos smulkių žemdirbių priklausomybė nuo tradicinio pagrindinio pajamų šaltinio - žemės ūkio;

- vidutinis žemdirbių namų ūkių disponuojamų pajamų lygis gerokai žemesnis nei vidutiniškai šalyje, kaime ar mieste, be to, nuo 1996 m. jis nuolat didėjo;

- mažėja ir nyksta daugumos kaimo gyventojų gebėjimas užsidirbti pakankamų pajamų iš tradicinės žemės ūkio veiklos;

- menkas žemdirbių, ypač igijusių žemdirbiškas profesijas, aktyvumas alternatyviose veiklose, menkas jų veršlumas;

- žemesnis kaimo gyventojų, ypač užimtų žemės ūkyje, išsilavinimo lygis;

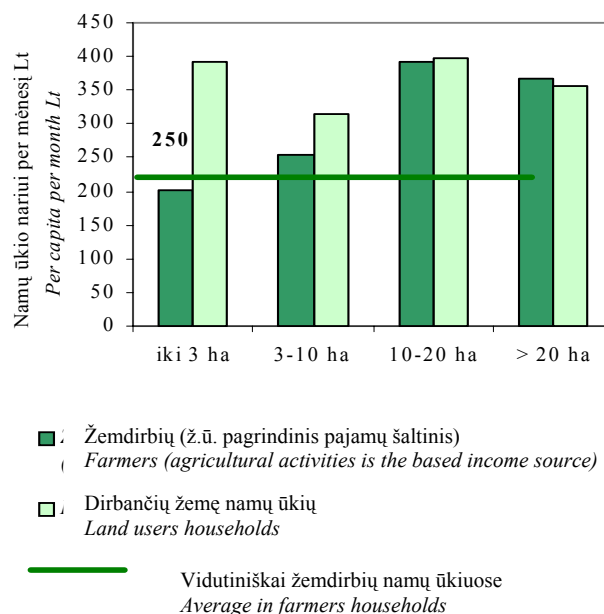
- didžiausias, palyginus su kitomis kaimo gyventojų grupėmis, bankrutavusių ar kitaip iširusių žemės ūkio bendrovių žemdirbių ilgalaikio nedarbo lygis;

- žemdirbių ūkinės veiklos vertybinės orientacijos, tradicijos ir kt.

Daugelis jų plačiau ar siauriau išnagrinėti paminėtose ir kitose anksčiau publikuotose šio straipsnio autorės studijose. Todėl čia apsiribosime tik skurdo priežasčių, atskleistų analizuojant skurdo lygį pagal tyrime išskirtas žemdirbių grupes, vertinimu.

Pirma. Vėlgi svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog oficiali informacija apie žemdirbių, kaip socialinės-ekonominės grupės, disponuojamas namų ūkių pajamas [5] suteikia galimybę įvertinti tik "vidutinę statistinę situaciją". Tačiau tarp jų egzistuoja didelė pajamų, ypač piniginių, nelygybė, iš esmės ir nulemianti didelių skurdo skirtumus. 3 paveiksle matyti, jog šioje žemdirbių namų ūkių grupėje disponuojamų pajamų skirtumai, atsižvelgiant į žemės ūkio veiklos mastą - dirbamos žemės ploto dydį, nuoseklūs.

Smulkios - iki 3 ha žemės ūkio gamybos namų ūkiuose disponuojamos pajamos 2001 m. dvigubai mažesnės nei didesniuose kaip 10 ha ūkiuose. Piniginių pajamų skirtumai dar didesni. Kita vertus, iki 3 ha grupėje vidutinių disponuojamų pajamų lygis labai skiriasi tarp namų ūkių, kuriuose žemės ūkis - pagrindinis pragyvenimo šaltinis ir visų žemę dirbančių namų ūkių.

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.
Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

3 pav. Vidutinės disponuojamos pajamos pagal namų ūkių naudojamos žemės ploto grupes 2001 metais

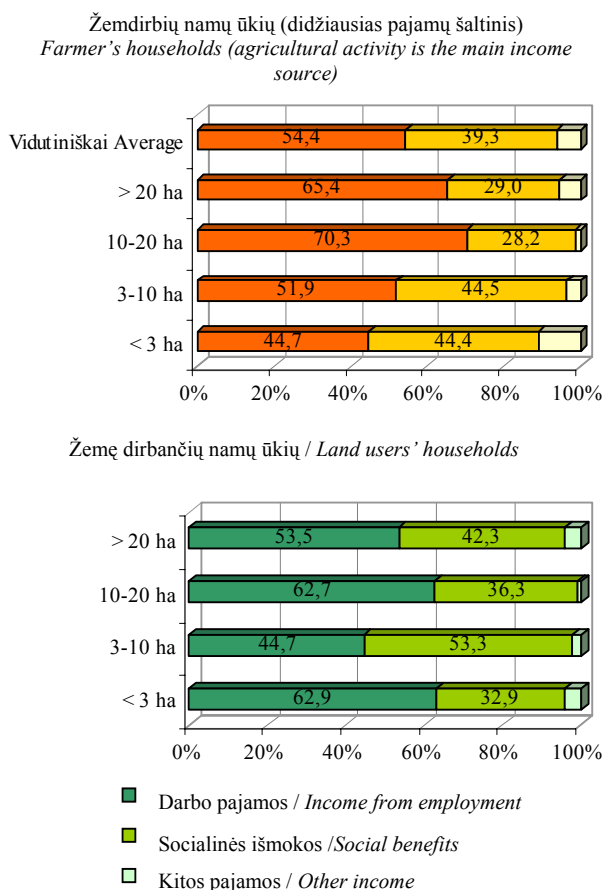
Fig.3. Average disposable income by the size groups of households land (2001)

Daugiau kaip 3 ha žemės naudojančių respondentų grupėse minėti disponuojamų pajamų skirtumai minimalūs. Žemdirbių namų ūkiuose su didesniu kaip 10 ha žemės plotu vidutinės disponuojamos pajamos 2001 m. sudarė 94 % nuo šalies vidutinio lygio ir buvo net 24 % didesnės už kaimo namų ūkių vidurkį. Tačiau jų piniginių pajamų lygis siekė tik 69 % šalies vidurkio. Juose didelė natūrinių pajamų dalis. Atsižvelgiant į respondentų „iki 3 ha“ ir respondentų „daugiau kaip 10 ha“ socialinę-ekonominę sudėtį, galima daryti išvadą, jog problematiškiausia buvo

„nuo 3 iki 10 ha“ mažas pajamas gaunančių namų ūkių grupė. 2001 m. jos vidutinės disponuojamos pajamos sudarė tik 62 % nuo vidutinio lygio šalyje ir 82 % - kaime; o vidutinės piniginių pajamos buvo net 62 % mažesnės už analogiškų pajamų vidurkį šalyje. Per 31 % šios grupės respondentų žemės ūkis buvo pagrindinis ir net 68 % - papildomas pajamų šaltinis. Tarp jų daugiausia - 42 % buvo pensininkų namų ūkių.

Antra. Žemdirbių, kaip ir kitų kaimo gyventojų, namų ūkių disponuojamose pajamose per pastaruosius metus mažėja darbo pajamų ir sparčiai didėja pašalpų bei kitokių socialinių išmokų dalis. Visose disponuojamose pajamose (piniginėse ir natūrinėse) darbo pajamų dalis sumažėjo nuo 73,4 % - 1996 m. iki 68,7 % - 2001 m., o socialinių išmokų dalis padidėjo atitinkamai nuo 15,1 % - iki 22,8 %. Socialinių išmokų dalis ypač padidėjo žemdirbių namų ūkių piniginių pajamose: nuo 29,1 % - 1996 m. iki 39,3 % - 2001 m. Tokia tendencija byloja, jog vis didesnės su žemės ūkiu susijusių žmonių dalies gyvenimo lygis tampa priklausomu nuo socialinių išmokų.

Kita vertus, darbo pajamų ir socialinių išmokų santykis labai ir tendencingai varijuoja tarp skirtingo žemės ūkio veiklos dydžio namų ūkių (4 pav.).

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.

Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

4 pav. Namų ūkių disponuojamų pajamų pagrindiniai šaltiniai pagal namų ūkių naudojamos žemės ploto grupes 2001 metais

Fig.4. The main sources of households disposable income by the size groups of land (2001)

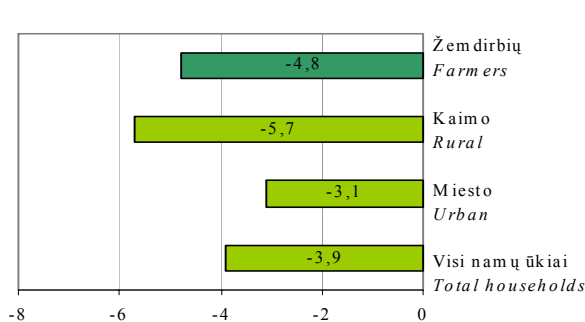
Socialinės išmokos 2001 m. didžiausią biudžetų dalį - 24 % (o piniginių pajamose net 44 %) sudarė mažiausias pajamas gavusių smulkių iki 10 ha žemdirbių namų ūkiuose. Ir, atvirkščiai, didesnių kaip 20 ha ūkių ūkininkų šeimų biudžetuose darbo pajamų dalis - 75 % buvo daugiau kaip keturis kartus didesnė už socialinių išmokų dalį, siekusi beveik 17 %. Jų piniginių pajamose šis skirtumas gerokai - šiek tiek daugiau nei du kartus, mažesnis: 65 % pinigų buvo gauta iš darbinės veiklos, o įvairios socialinės pašalpos siekė 29 %.

Tokius visų disponuojamųjų ir piniginių pajamų šaltinių struktūrinius skirtumus iš esmės sąlygojo, palyginus, didelė natūrinių pajamų dalis visose tiriamose žemdirbių namų ūkių pagal dirbamos žemės ploto dydį grupėse: nuo 51 % - iki 3 ha dirbamos žemės grupėje iki 39 % - daugiau kaip 10 ha dirbamos žemės grupėje. Didžiausią natūrinių pajamų dalį sudarė savoms reikmėms pasigaminti maisto produktai. Jos daugeliui kaimo šeimų yra viena iš garantijų tam tikram gyvenimo, bet jau pakankamo maitinimosi, lygiui pasiekti. Tačiau, nors ir didelės būdamos, jos nesuteikia žmonėms tokių pasirinkimo galimybių, kokias teikia piniginių pajamos, taip labiau susiaurindamos asmeninių poreikių tenkinimą.

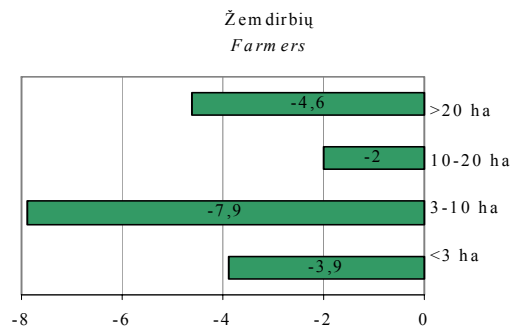
Mažai piniginių pajamų gaunantys namų ūkiai yra labiau ekonomiškai ir socialiai pažeidžiami, nors juose ir sukuriamos daugiau ar mažiau didesnės natūrinės pajamos. Be to, reikia pridurti, jog piniginių pajamos iš žemės ūkio veiklos smulkiaprekiuose ūkiuose arba labai neženklios arba „su neigiamu ženklu“, t.y. kuomet į žemės ūkio gamybą pinigų daugiau investuojama, nei jų susigrąžinama pardavus produktus. Pavyzdžiui, 2001 m. „iki 3 ha“ namų ūkiuose, kuriuose žemės ūkio veikla - pagrindinis pajamų šaltinis, pajamų buvo gauta vidutiniškai 18 Lt, skaičiuojant vienam nariui per mėnesį, o tokio pat dydžio namų ūkiuose, kuriuose žemės ūkio veikla - papildomas pajamų šaltinis, vienam namų ūkio nariui per mėnesį vidutiniškai teko 8,07 Lt nuostolio.

Trečia. Kiek socialinės pašalpos sušvelnina žemdirbių socialinę riziką bei sumažina jų skurdą ir kokie pasireiškia neigiami šalutiniai padariniai? 2001 metais žemdirbių santykinio skurdo lygis, apskaičiuotas eliminavus įvairias valstybės socialines išmokas (žr., tyrimo „metodologinius aspektus“), būtų siekęs 39,7 %, palyginimui, šalyje - 20,3 %, kaime - 33 %, kai tuo tarpu jo faktinis lygis buvo atitinkamai daugiau ar mažiau žemesnis (žr. 1 paveikslą).

Reikia pastebėti, jog socialinės išmokos darė neviduodą poveikį atskirų žemdirbių grupių skurdui (5 pav.). Vidutinį skurdo lygį jos labiausiai sumažino kaime - 5,7, mieste - 3,1, šalyje - 3,9 procentinio punkto. Mažesnę žemdirbių skurdo lygio pokytį (- 4,8 procentinio punkto) palyginus su šiek tiek didesniu jo vidutiniu pokyčiu kaime, galima daryti išvadą, kad socialinės paramos sistema yra mažiau palanki žemdirbiams. Apie tai byloja ir skurdo lygio pokyčio, sąlygoto socialinių išmokų, atskirose žemdirbių namų ūkių grupėse, išskirtose pagal dirbamos žemės ploto dydį, analizės rezultatai.

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.
Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

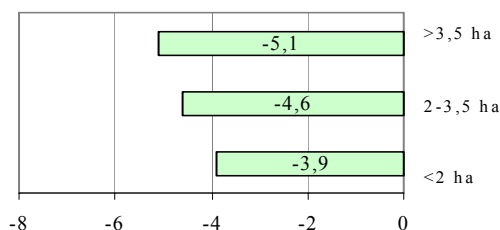

5 pav. Skurdo lygio pagal santykinę skurdo ribą (50 % vidutinių vartojimo išlaidų) pokytis procentiniais punktais dėl socialinių išmokų 2001 metais (Žemdirbių namų ūkiai, kuriuose žemės ūkis yra didžiausias pajamų šaltinis)

Fig.5. Rate of poverty level by relative poverty-line (50% of expenditure) due to social payments (The households of the farmers, where the income received from agricultural activity make the biggest part) (2001)

Kaip matyti 5 paveiksle, įvairios piniginės ir natūrinės pašalpos skurdo lygį labiausiai sumažino žemdirbių, dirbančių nuo 3 iki 10 hektarų žemės, namų ūkiuose. Joje socialinių išmokų dalis disponuojamose tiek visose, tiek ir piniginėse pajamose buvo didžiausia, palyginus su kitomis, pagal žemės plotą grupuotomis, respondentinių namų ūkių grupėmis. Menkiausią įtaką skurdo sumažėjimui įvairios socialinės išmokos darė namų ūkiuose, dirbančiuose nuo 10 iki 20 hektarų. Juose socialinių išmokų dalis disponuojamose pajamose buvo mažiausia.

Atkreipus dėmesį į tai, jog Lietuvos socialinės paramos schemose ūkininkai arba asmenys, turintys žemės, traktuojami kitaip nei likusieji visuomenės sluoksniai, nes skiriant socialinę pašalpą jiems taikomas 2-3,5 ha žemės ploto apribojimas, skurdo lygio pokytis tyrime analizuojamas išskiriant ir tokio dydžio žemės plotą dirbančių namų ūkių grupę (6 pav.).

Informacijos šaltinis: Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys. Statistikos departamentas.
Source of information: data of Household Budget Survey. Statistics Lithuania.

6 pav. Skurdo lygio pokytis procentiniais punktais dėl socialinių išmokų žemę dirbančių namų ūkių grupėse 2001 metais

Fig.6. Rate of poverty level by relative poverty-line (50% of expenditure) of the household groups working in agriculture due to social payments (2001)

Joje skurdo lygio rodikliai, apskaičiuoti „iki“ ir „po socialinių išmokų“ 2001 m., buvo didžiausi, tiek palyginus su šalies ar kaimo vidurkiais, tiek ir su mažiau bei daugiau žemės turinčiais namų ūkiais. Kita vertus, reikia pastebėti, kad, socialinių išmokų poveikis skurdo lygio sumažėjimui šioje grupėje nebuvo didžiausias (6 pav.), pvz., mažesnis nei vidutiniškai kaime ar daugiau kaip 3,5 ha žemės naudojančių namų ūkių grupėje. Apie tai byloja ir socialinių išmokų dydžio šioje grupėje labai menki nuokrypiai, palyginus su kitomis dviem namų ūkių grupėmis. Dirbantys nuo 2 iki 3,5 ha namų ūkiai 2001 m. visų (piniginių ir natūrinių) socialinių išmokų viename namų ūkio nariui per mėnesį gavo 1 Lt daugiau nei

dirbantys iki 2 hektarų ir 6 Lt daugiau nei dirbantys daugiau kaip 3,5 hektaro žemės plotą.

Struktūriniu požiūriu nuokrypis buvo šiek tiek didesnis. „2-3,5 ha“ namų ūkių grupėje įvairios pašalpos siekė 15,3 %, o grupėje „iki 2 ha“ – 9,8 % ir grupėje „daugiau kaip 3,5 ha“ – 11 %. Vadinas, socialinė parama 2-3,5 hektarų žemės turinčių namų ūkių grupėje, palyginus su kitomis grupėmis, ženklensio poveikio skurdo mažinimui nedarė.

Svarbus ir kitas aspektas, kuris kelia abejonių dėl žemės ploto apribojimo nuo 2 iki 3,5 ha kriterijaus taikymo tikslingumo, skiriant socialinę pašalpą mažas pajamas gaunantiems ūkininkams ar kitiems kaimo gyventojams, dirbantiems žeme. Kaip parodė vasarą vykdytas žemdirbių skurdo tyrimas, svarbu kreipti dėmesį į dvi tarpusavyje susijusias problemas. Viena vertus, daug smulkų nepensinio amžiaus žemdirbių, likusių be darbo, iširus žemės ūkio bendrovėms, ir vedančių tik natūrinį ar pusiau natūrinį ūkį ne tik 2 – 3,5 ha, bet ir didesniame kaip 3,5 ha žemės plote, gyvena vargingiausiai. Daugelis jų savo ūkiuose pasigaminami pakankamai maisto, gauna labai mažas, dažniausiai nereguliarias pinigines pajamas, kurių nepakanka būtinoms elementarioms prekėms nusipirkti ar paslaugoms apmokėti. Kita vertus, daug taip gyvenančių asmenų ar šeimų „neatitikdami socialinės pašalpos skyrimo kriterijų“, negauna jokios piniginės paramos.

Išvados

1. Pagal oficialius skurdo tyrimo duomenis, šalyje daugiausia skurstančiųjų yra tarp žemdirbių. Tačiau, dėl namų ūkių priskyrimo žemdirbių socialinei-ekonominėi grupei metodikos trūkumų jų santykinio skurdo lygio vidutinius statistinius rodiklius reikia atsargiai interpretuoti. Ieškant sprendimų dėl jų socialinio ar ekonominio rėmimo, svarbu identifikuoti labiausiai skurdo pažeidžiamas grupes. Dėl to skurdo lygį reikia analizuoti pagal atskiras žemdirbių grupes, klasifikuotas pagal kelis kriterijus, pvz., didžiausių pajamų, žemės ūkio veiklos ir jos masto ar pan.

2. Labiausiai skurdas gresia smulkia, iki 10 ha, žemės ūkio gamyba užsiimantiems, bet kito reikšmingesnio, ypač darbo, pajamų šaltinio neturintiems, žemdirbių namų ūkiams. Jų namų ūkių disponuojamos pajamos, ypač piniginės (2,5 - 3,5 karto), daug mažesnės už vidutinį lygį šalyje. Daugumos žemdirbių, nepriklausomai nuo dirbamos žemės ploto dydžio, namų ūkių biudžetų didelę dalį sudaro natūrinės pajamos. Jos yra viena iš garantijų bent jau pakankamo maitini-

mosi lygiui pasiekti. Tačiau žmonėms trūksta pinigų būtinoms prekėms nusipirkti.

3. Dėl to smulkių žemdirbių namų ūkių biudžetuose, ypač piniginėse pajamose, kasmet didėja pašalpų bei kitokių socialinių išmokų dalis. Tokia tendencija byloja apie tai, jog vis didesnės su žemės ūkiu susijusių žmonių dalies gyvenimo lygis tampa priklausomu nuo socialinių išmokų. Kita vertus, nors socialinės paramos sistema ir mažina žemdirbių socialinę riziką, tačiau santykinio skurdo lygio „iki“ ir „po socialinių išmokų“ lyginamosios analizės rezultatai byloja, kad žemdirbiams ji mažiau palanki nei kitiems kaimo gyventojų sluoksniams.

4. Būtina kreipti dėmesį į tai, kad kaime gausėja žmonių, kurių gaunamos socialinės išmokos nemotyvuoja darbui ir norui savarankiškai pasirūpinti pragyvenimu. Didelį rūpestį kelia taip gyvenančių smulkių žemdirbių užimtumo didinimo - jų įdarbinimo ar savarankiško verslo aktyvinimo - problema. Dėl to skurdui kaime sumažinti svarbu sutelkti skurstančiųjų ir Vyriausybės bendras pastangas trimis kryptimis:

- išplečiant jų ekonomines galimybes: skatinant ekonomikos augimą ir kuriant naujas darbo vietas kaime, suteikiant ekonominę paramą žemės ūkio verslui plėsti ar alternatyviam verslui pradėti, sudarant sąlygas profesijai įgyti arba persikvalifikavimui ir pan.;

- plečiant bendradarbiavimą jų galimybių panaudojimo didinimo linkme: iš vienos pusės - aktyvinant pačius skurstančiuosius bendruomeniškais pastangomis spręsti savo ekonomines ir socialines problemas; iš kitos pusės – plečiant centrinės ir vietinės valdžios institucijų bendradarbiavimą su jau veikiančiomis kaimo bendruomenėmis arba teikiant paramą besikuriančioms.

- didinant jų socialines garantijas, sustiprėjus socialinei rizikai dėl bedarbystės ar pajamų iš žemės ūkio praradimo, ligos ir pan.

Literatūra

1. World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty. -Oxford University Press, World Bank. – 2000. – 352 p.
<http://www.worldbank.org/poverty/wdrpoverty/report/index.htm>
2. World Bank Rural Development Strategy: Reaching the Rural Poor. 13 June 2002. - 208 p.

Vlada Vitunskienė

Poverty Level of Self Employers in Agriculture: Analytic View

Summary

This article is intended to review the poverty level of self employers in agriculture as the biggest layer of village dwellers; its outspreading, factors and methodological problems. According to the official indices of poverty level self employers in agriculture are the biggest social-economic group in Lithuania and its countryside, which live in desperate straits. In the course of European integration process, next to agricultural restructurization support problems serious attention should be paid to intensive solving of social low income problem. The most important task is to identify the most vulnerable groups of self employers in agriculture and their poverty reasons. This analysis gives an opportunity to form different social economic policy and to strengthen governmental institutions and citizens abilities to solve social – economic problems. To develop the research of poverty Household Budget Survey data is used. Two criteria have been used for identification of farmers or other self employers in agriculture: 1) the degree of agricultural activity in household (or land use criterion), and 2) the biggest resource of household income is agriculture.

For the reason of households assignment to self employers in agriculture methodics interpretation of official indices of poverty level is difficult. It is very important to pay attention to indices of poverty level, calculated for different groups of self employers in agriculture, which are classified according to these criteria: the highest income, agricultural activity and land use degree.

Poverty, poverty level, household disposable income, self employers in agriculture, social policy.

Gauta 2003 kovo mėn. atiduota spaudai 2003 m. birželio mėn.

Vlada VITUNSKIENĖ. Lietuvos žemės ūkio universiteto Ekonomikos katedros docentė, socialinių mokslų daktarė. Adresas: Universiteto g. 10, LT-4324 Akademija, Kauno raj. Tel. (8 37) 39 75 59, el. paštas: vladav@info.lzua.lt

Vlada VITUNSKIENĖ. Doctor of economical sciences, associated professor Department of Economics, Lithuanian University of Agriculture. Address: Universiteto g. 10, LT-4324 Akademija, Kauno raj. Lithuania Tel. (8 27) 39 75 59, e-mail: vladav@info.lzua.lt

3. <http://wbln0018.worldbank.org/essd/rdv/vta.nsf/Gweb/Home>
Key Drivers of Economic Development and Inclusion in Rural Areas. Initial scoping study of the socio-economic evidence base for DEFRA, May 2002. – 74 p.
http://www.defra.gov.uk/esg/work_hm/rural/sion.pdf
4. Dollar D., Collier P., Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy. - Oxford University Press, World Bank, 2001. - 188 p.
5. Namų ūkių pajamos ir išlaidos. – Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. - 1996-2001.
6. Namų ūkių gyvenimo lygis ir skurdas (namų ūkių biudžetų duomenys) // Pranešimai spaudai. Statistikos departamentas, 2002.
<http://www.std.lt>
7. Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. JTVP. Vilnius, 2000.
<http://www.socmin.lt/Default.asp?DL=L&TopicID=17>
8. Lietuvos Respublikos skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo 2002- 2004 metais programa (patvirtinta LR Vyriausybės 2002 11 07 nutarimu Nr. 1753)
<http://www.socmin.lt/Default.asp?DL=L&TopicID=17>
9. Ravallion M. Comparative Estimations of Poverty - World Bank, 2001. – 127 p.
<http://www.worldbank.org/poverty/russian.htm#sourcebook>
10. Lazutka R., Katsiaouni O., Gorniak J. Skurdas Lietuvoje: gebėjimų stiprinimas skurdui kaime sumažinti. Jungtinių Tautų vystymo programa. - Vilnius, 2000. - 56 p.
11. Coudouel A., Hentschel J., Wodon Q. Poverty Measurement and Analysis. - World Bank, 2000. – 60 p.
<http://www.worldbank.org/poverty/strategies/chapters/data/data.htm>
12. Lazutka R. Poverty and Strategies for Its Reduction. Lithuania: from Transition to Convergence. Economic research Centre. – Vilnius, 1999. – p. 241-264.
13. Šileika A., Blažienė I. Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje // Pinigų studijos. - 2000. - Nr. 3. - P. 32-44.
14. 2001/2002 Annual Review and Outlook for Agriculture, Food and Rural Development. Department of Agriculture, Food and Rural Development. Dublin: Government of Ireland, April 2002. - 128 p.
15. Council Regulation (EC) No 2223/96 of 25 June 1996 on the European system of national and regional accounts in the Community.
16. Vitunskienė V. Kaimo gyventojų pajamų nelygybė bei jos socialiniai ir ekonominiai veiksniai // Žemės ūkio mokslai. – 2002. Nr. 4 (priedas). – P. 38-48.
17. Vitunskienė V. Lietuvos kaimo gyventojų užimtumas žemės ūkyje ir jo ekonominiai bei socialiniai veiksniai. // Tiltai. – 2002. - Nr. 2 (19). - P. 89-99.
18. Vitunskienė V., Vitunskas D. Žemdirbių skurdo lygis ir aprėptis: analitinis požiūris // Kaimo plėtros strategijos: tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. – Akademija, 2002. – P. 69-70.

